

УДК 316.6:159.923:33

ОВЧАР Ольга Володимирівна

*аспірантка лабораторії психології мас та спільнот
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (м. Київ)*

МОЖЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ НЕГАТИВНОГО ПРОЯВУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТИЛЮ СПОЖИВАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ БЛАГ ОСОБАМИ З НИЗЬКИМ ЕКОНОМІЧНИМ СТАТУСОМ

У статті проаналізовано сукупність соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом, що пов'язані з неадекватною мотивацією досягнення успіху; з надмірною екстернальністю; з недостатністю рефлексивних спроможностей; зі страхом відторгнення та/або надмірним прагненням до прийняття; з особливостями ціннісної сфери, за якими виявлено статистично значущу різницю між особами з низьким та високим економічним статусом. Визначено завдання корекційного етапу дослідження, яке полягало в тому, щоб встановити ймовірність зменшення негативного прояву соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ. Висвітлено напрями корекції та презентовано програму корекції негативного прояву соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ. Описано основні етапи проведення корекції негативного прояву визначених соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом та подано її результати.

Ключові слова: *Стиль споживання матеріальних благ, locus контролю, мотивація афіліації, психологічне тяжіння до бідності, економічний статус, мотивація досягнення успіху, рефлексивність*

Постановка проблеми. Стиль споживання матеріальних благ є ustalеною формою реалізації споживчої поведінки, сформованою в ході щоденної споживчої практики особистості. Стиль споживання матеріальних благ у певній мірі є поведінковим виразом мотивів, цінностей, прагнень особистості, засобом вираження її внутрішнього світу, але він також обмежений об'єктивними фінансовими можливостями особи та її суб'єктивними уявленнями про своє місце в економічній структурі суспільства. Стиль споживання матеріальних благ носіїв низького економічного статусу передбачає добровільне самообмеження, орієнтацію на ціну товарів, купівлю та споживання тільки найнеобхіднішого, схильність до ригідності у споживчій

поведінці споживання, низький рівень спонтанності при здійсненні покупок. Отже, існує потреба в тому, щоб визначити можливі шляхи корекції тих соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ, що мають негативний прояв, посилюють тяжіння до пуританського способу споживання, і в кінцевому рахунку разом із сукупністю інших чинників впливають на узвичаєння особою бідності як стилю життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічне дослідження поведінки споживача є актуальним в контексті становлення суспільства споживання в Україні. Так, З. Антонова досліджувала психологічні особливості впливу реклами на споживача, Н. Домбровська – споживчу поведінку українців в умовах суспільства змін, В. Москаленко – проблематику, пов'язану з економічною культурою особистості, Я. Невідома – особливості впливу культури на економічну поведінку людей. Зважаючи на стрімке поглиблення економічної кризи в Україні, зростання соціальної нерівності українського суспільства, актуальності набувають також психологічні дослідження різних соціально-економічних груп, і особливо - особам з низьким економічним статусом, представникам субкультури бідності та іншим вразливим групам населення. Зокрема, М. Панга, М. Сіmkів досліджували соціально-психологічні аспекти ставлення українців до грошей, С. Бабенко – соціокультурний механізм динаміки соціальних нерівностей, Л. Лебідь – стратегії подолання бідності, І. Прибиткова – нові статусні нерівності українського суспільства. Дослідженням соціально-психологічних чинників узвичаєння та долання бідності як стилю життя активно здійснюються науковцями лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології в контексті ціннісних орієнтацій осіб, що психологічно тяжіють до бідності (В. Васютинський); ставлення до здоров'я (М. Каніболоцька, Л. Коробка); професійного самовизначення (В. М'яленко); набуття соціального капіталу (В. Вінков) та інші.

Мета статті полягає в окресленні можливих напрямів корекції негативного прояву соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ на основі аналізу результатів емпіричного дослідження цих особливостей в осіб із низьким економічним статусом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження соціально-психологічними особливостями стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом було проведено з використанням методів анкетування, фокус-групових дискусій та глибинних інтерв'ю. Анкетування проводилось з піддослідними з різним економічним статусом: високим, середнім та низьким, для отримання можливості порівняння

та виокремлення специфіки саме представників низького економічного статусу.

За результатами факторного аналізу індикаторів стилю споживання виділилися п'ять факторів, що мають статистично значущі відмінності, опосередковані належністю особи до групи із низьким чи високим економічним статусом: «орієнтація на статус та досягнення»; «пасивна екстернальність»; «орієнтація на допомогу іншим та повагу оточуючих»; «орієнтація на індивідуалізм та естетизм»; «конформізм», зміст яких покладено в основу систематизації соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами із низьким економічним статусом.

В ході подальшого аналізу було встановлено, що фактор «пасивна екстернальність» – є ключовим у розумінні соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом. Відповідно, носії низького економічного статусу реалізують стиль споживання матеріальних благ крізь призму таких соціально-психологічних особливостей як схильність до зовнішнього локусу контролю, ціннісна орієнтація на відпочинок, страх відторгнення, ціннісна орієнтація на добробут; тенденція до високого рівня психологічного тяжіння до бідності, а також знижена мотивація досягнення.

Також було проведено факторний аналіз окремо на групі осіб з низьким економічним статусом, який висвітлив 6 соціально-психологічних характеристик, що описують стиль споживання матеріальних благ носіями низького економічного статусу: «орієнтація на бідність як спосіб життя»; «орієнтація на статус та соціальну активність»; «меркантильний егоцентризм»; «орієнтація на соціальну взаємодію»; «альтруїстична настанова» та «орієнтація на естетизм та пізнання світу».

Емпіричне дослідження з допомогою фокус-групових дискусій та глибинних інтерв'ю дозволило виявити наступні риси, що характеризують стиль споживання матеріальних благ носіями низького економічного статусу: високий рівень тривоги за майбутнє, невпевненість у власному матеріальному становищі, відсутність планів на майбутнє, досить виражену тенденцію звертати увагу на думку оточуючих при здійсненні споживчої поведінки, а також відсутність стратегії планування та контролю власних витрат та заощаджень.

Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що соціально-психологічні особливості стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом натомість, визначаються:

1) недостатньою мотивацією досягнення особистого успіху, що проявляється в бажанні ідентифікуватись з більш статусною

референтною групою не через особисті досягнення та підвищення самоефективності, а через демонстрацію вдаваного успіху, бажання приховати низький економічний статус через демонстративне споживання престижних речей; в бажанні продемонструвати більш високий соціальний статус, ніж є насправді, навіть за рахунок заощадження на товарах першої необхідності; прагнення успіху часто поєднується з невірою у власні сили, очікуванням поразки, невдачі, що знижує мотивацію до реальних досягнень;

2) надмірною екстернальністю, що проявляється браком особистої відповідальності за власне матеріальне становище; в перекладанні відповідальності за своє становище на зовнішні чинники, очікуванні «сприятливих обставин» для змін на краще; в тенденції звинувачувати обставини або інших людей у власних невдачах;

3) страхом відторгнення та/або надмірним прагненням до прийняття, що проявляється у переживанні сорому перед іншими через власну бідність; у невпевненості в собі, в своїх можливостях, у власному майбутньому та негативному його баченні; в знеціненні самого себе;

4) недостатністю розвитку рефлексивних спроможностей щодо власної споживчої поведінки, а також в цілому щодо власних доходів та витрат, що пов'язано із переживаннями щодо того, що думають оточуючі; із надмірним покладанням на думку інших; із страхом перед необхідністю планувати власні витрати та споживання;

5) особливостями ціннісної сфери, що проявляються в переважанні цінностей відпочинку, спокою, пасивності відносно цінностей активної діяльності, досягнення успіху.

Наведений вище аналіз аргументовано підтверджує необхідність визначення напрямку корекції та створення спеціальної програми корекції негативного прояву соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами із низьким економічним статусом, що дозволить оптимізувати стиль споживання матеріальних благ, зробити його більш адекватним реальним потребам та можливостям осіб із низьким економічним статусом, посилити його позитивні характеристики та послабити негативні прояви.

Конкретні напрями корекції прояву соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами із низьким економічним статусом представлено на рис. 1, адже в цілому корекційний вплив може здійснюватися як в напрямку посилення, так і в напрямку послаблення цих особливостей.

Слід відзначити, що стиль споживання матеріальних благ є унікальним для кожної особистості, натомість має спільні ознаки у представників різних соціально-економічних груп, зокрема, у осіб із низьким економічним статусом.

Слід зазначити, що не всі перераховані вище негативні прояви соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ властиві особам, що мають низький економічний статус, що певним чином ускладнює створення єдиної корекційної програми для носіїв низького економічного статусу. Крім того, ми вважаємо, що не всі негативні прояви соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ здатні піддатись корекції в рамках невеликої серії корекційних занять, адже для їхнього подолання потрібна більш глибока як тренінгова, так і психотерапевтична робота. До таких особливостей належать, зокрема, ціннісні компоненти, а також локус контролю, який є базовою психологічною настановою особистості щодо привласнення або відчуження відповідальності за власне життя. Тому ми сфокусувались на обґрунтуванні можливостей корекційного впливу, не прагнучі досягти корекції всіх означених негативних проявів соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом.

Рис. 1. Напрями корекції соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом

Створена корекційна програма передбачала підвищення рефлексивної компетентності та асертивності в контексті споживчої поведінки.

Як показано на рисунку 2, організація дослідження можливостей корекційного впливу передбачала реалізацію трьох послідовних етапів: підготовчого, корекційного та аналітичного.

На підготовчому етапі було окреслено план корекційних занять, а також сформовано групи, що приймали в них участь. Корекційні заняття було проведено на базі центру зайнятості Голосіївського

району міста Києва. Цільову групу утворили безробітні особи, які мали економічний статус низький та нижче середнього.

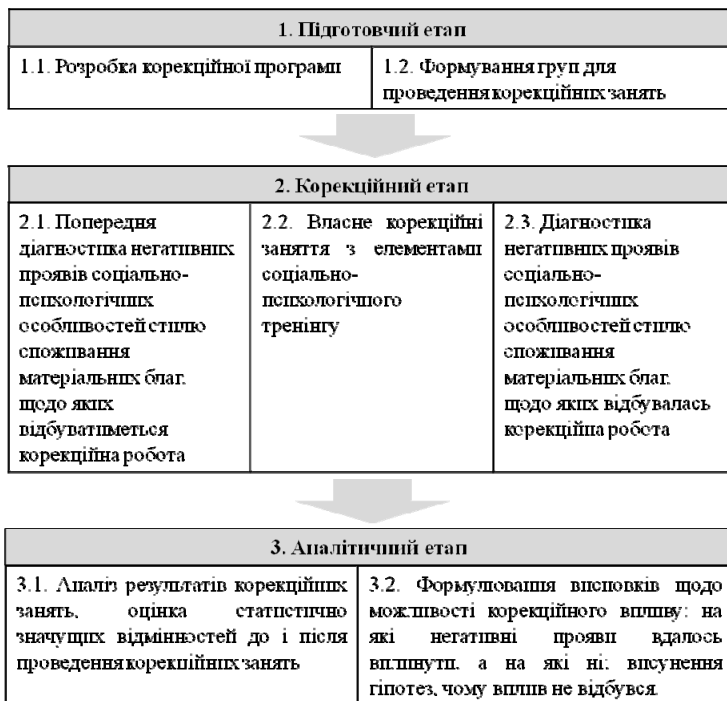

Рис. 2. Схема проведення корекції негативного прояву соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ

На корекційному етапі з однією групою було проведено чотири корекційних заняття тривалістю по 3-3,5 години кожне. Кількість людей, що приймала участь в заняттях змінювалася – на першому заняття було 13 осіб, на останньому – 7, тому після корекційного впливу аналізу підлягали результати діагностики тих учасників, які відвідали мінімум 3-4 заняття.

Кожне корекційне заняття було розроблено для опрацювання певної соціально-психологічної особливості, що були описані вище. Логіка побудови кожного заняття передбачала різні типи активності:

1) вправи, спрямовані на покращення емоційного стану, розвиток групової згуртованості та взаємної довіри, що не тільки постало основою ефективності тренінгової роботи, а й дозволило учасникам набувати позитивних навичок поведінки та комунікації, які в

подальшому можуть ефективно застосовуватися особою в реальному житті;

2) вправи, спрямовані безпосередньо на корекцію негативного прояву соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами із низьким економічним статусом;

3) лекції-бесіди, спрямовані на розуміння сутності проблеми споживання, підвищення фінансової компетентності, рефлексивності щодо різних аспектів споживчої поведінки та чинників, що впливають на стиль споживання матеріальних благ. Лекційний матеріал поєднувався з його наступним обговоренням в групі – наскільки учасникам властиві феномени, що обговорюються, що було корисним, цікавим, а що, навпаки, викликало нерозуміння або роздратування.

Корекційні заняття включали вправи з тренінгу асертивності С.Бішоп [2], вправи з книг К.Фопеля [10] та В. Чікер [11], вправу «Колесо балансу» [5], вправи з метафоричними картами [6], психодраматичну вправу «групова скульптура» [8], які було модифіковано відповідно до завдань корекційних занять. На останньому занятті було використано бізнес-гру тренінг «Cash Flow» [1].

Для виявлення змін у прояві відповідних соціально-психологічних особливостей було проведено попереднє діагностичного опитування та опитування наприкінці занять, для чого було використано набір питальників: «Психологічне тяжіння до бідності» [3], «Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера» (адаптація Е.Бажина, С.Голинкіної, А.Еткінда) [7, с. 288], «Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т.Елерса» [7, с. 626], «Діагностика мотивів афіліації Мехрабіана» [9, с. 70], а також включено питання, спрямовані на визначення об'єктивного рівня доходу та суб'єктивної оцінки рівня власного матеріального добробуту.

Результати ефективності корекційної роботи також було проаналізовано за суб'єктивно-оцінним критерієм (обговорення вражень учасників від занять, задоволення від роботи, бажання змінювати стиль споживання та застосувати набуті навички і вміння в подальшому).

Аналіз результатів було проведено за допомогою статистичного пакету SPSS, використано процедури обчислення середніх показників, частотного розподілу та непараметричний критерій Вілкоксона для зв'язаних вибірок щодо встановлення статистичної значущості відмінностей.

Аналіз результатів проведеної корекційної роботи показав (див. табл.1), що відбулись певні зміни в досліджуваних показниках, деякі показники змінились навіть у напрямку, протилежному очікуванням

(так, психологічне тяжіння до бідності та страх відторгнення в середньому дещо зросли, а інтернальність дещо знизилась). Втім статистично значущої зміни показників не було зафіксовано. Водночас, особисті відгуки учасників після корекційних свідчать про те, що заняття були для них корисними і цікавими, допомогли краще зрозуміти особливості своєї споживчої поведінки та важливість контролю за витратами, а також підвищити асертивність своєї поведінки. Останнє виявилось корисним навіть на співбесідах, які учасники тренінгу регулярно проходили, оскільки знаходились в активному пошуку роботи.

Таблиця 1

Зміни в прояві соціально-психологічних особливостей стилю споживання осіб із низьким економічним статусом до та після корекційного впливу

Характеристики, щодо яких здійснювався вплив	Середні значення	
	До впливу	Після впливу
Психологічне тяжіння до бідності	9,9	11,0
Мотивація досягнення успіху	18,1	18,1
Прагнення до прийняття	127,2	126,4
Страх відторгнення	117,5	120,7
Інтернальність	4,6	4,1

Отримані нами результати потребують аналізу і пояснення:

1) Оскільки учасники групи знаходилися не у вакуумі в процесі проходження тренінгових занять, на них паралельно могли впливати інші чинники, особливо у проміжках між заняттями, які становили від 1 до 3 днів. Особливо могла впливати ситуація невизначеності з пошуком роботи, стреси на співбесідах, відчуття власної безпорадності, тощо;

2) Окреслені вище негативні прояви соціально-психологічних особливостей стилю споживання, на які було спрямовано вплив, є глибоко укоріненими в структуру особистості та потребують більш тривалої корекційної та/або психотерапевтичної роботи. В процесі проведення корекційних вправ було актуалізовано психологічні проблеми, які потребують окремого часу для їхнього вирішення в процесі психотерапевтичної роботи, що не входило в завдання нашого дослідження. Такий стан речей підтверджується також результатами, отриманими В. Васютинським в його експериментальному дослідженні соціально-психологічних засобів підвищення

самоефективності осіб з високим рівнем тяжіння до бідності: «інтенсивна й швидка актуалізація страхів і невпевненості призводить радше до негативного результату – фактичного зниження опорності особи на несприятливі життєві чинники. Натомість позитивні зміни, якщо й можливі, то внаслідок більш тривалої корекції, що має настати після початково травматичного самоусвідомлення.» [4, с.55].

Саме результати рефлексії після проведення занять засвідчують, що процес початкового травматичного самоусвідомлення було активізовано в учасників в процесі корекційної роботи.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Соціально-психологічні особливості стилю споживання матеріальних благ, що їх виявляють носії низького економічного статусу, характеризуються низкою негативних проявів, які є глибоко укоріненими в структуру особистості, пов'язаними з особливостями ціннісної сфери, локусу контролю, мотивації досягнення та афіліації малозабезпечених осіб. Можливими шляхами корекції таких негативних проявів є проведення корекційних занять з елементами соціально-психологічного тренінгу. Відповідно до отриманих результатів дослідження досягнення достатнього рівня ефективності вимагає досить тривалого корекційного впливу.

Напрямами подальших досліджень у цій сфері можуть бути пошуки більш ефективних інструментів корекції, розробка довготривалої тренінгової програми посилення рефлексивних спроможностей та асертивності особи щодо своєї споживчої поведінки.

Список використаних джерел

1. Бізнес гра-тренінг Cash Flow або інструкція до Багатства [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://vseprogroshi.com.ua/biznes-gra-trening-cash-flow-abo-instrukciya-do-bagatstva.html>
2. Бишоп С. Тренинг асертивности/ Сью Бишоп. – СПб.: Питер, 2001. – 208 с.
3. Васютинський В.О. Питальник «Психологічне тяжіння до бідності»: методологічне обґрунтування, процедура розробки, зміст / В.О. Васютинський // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – 2013. – Вип. 32 (35). – С. 54–62.
4. Васютинський В.О. Долаючи бідність у собі: соціально-психологічні засоби підвищення самооцінки особи / В.О. Васютинський // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. – 2015. – Вип. 35 (38). – С. 47–61.
5. Лещенко Е. Колесо Баланса: система вдохновения жизни: Практич. рук-во/ Евгений Лещенко. – М.: Академия, 2010. – 80 с.

6. Метафорические ассоциативные карты в работе практического психолога. [Электронный ресурс] / Режим доступа http://projective-cards.ru/poleznoe/metaforicheskie_associativnyye_karty_v_rabote_prakticheskogo_psihologa/

7. Практическая психодиагностика, 2001 - Практическая психодиагностика. Методики и тесты /Под ред. Д.Я.Райгородского. – Самара: Издательский дом «Бахрах-М», 2001. – 672 с.

8. «Скульптура» [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://lib.ink/upravlenie-personalom_737/skulptura-40050.html

9. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П.Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов. – Москва: Изд-во Института психотерапии, 2002. – 339 с.

10. Фопель К. В. Психологические группы: Рабочие материалы для ведущего: практ. пособие: пер. с нем. / К. В. Фопель. – 2-е изд. стер. – М.: Генезис, 2000. – 256 с.

11. 18 программ тренингов: Руководство для профессионалов/ Под редакцией В.А. Чикер. – СПб. : Речь, 2008. – 368 с.

О.В. Овчар

ВОЗМОЖНОСТИ КОРРЕКЦИИ НЕГАТИВНОГО ПРОЯВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СТИЛЯ ПОТРЕБЛЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНЫХ БЛАГ ЛИЦАМИ С НИЗКИМ ЭКОНОМИЧЕСКИМ СТАТУСОМ

В статье проанализирована совокупность социально-психологических особенностей стиля потребления материальных благ лицами с низким экономическим статусом, которые связаны с завышенной мотивацией достижения успеха, с чрезмерной экстернальностью; с недостаточностью рефлексивных способностей; со страхом отвержения и/или чрезмерным стремлением к принятию; с особенностями ценностной сферы, по которым выявлены статистически значимые различия между лицами с высоким и низким экономическим статусом. Определена задача коррекционного этапа исследования, которая состояла в том, чтобы установить вероятность снижения негативных проявлений социально-психологических особенностей стиля потребления материальных благ лицами с низким экономическим статусом. Освещены направления коррекции негативных проявлений, а также презентована программа коррекции негативных проявлений социально-психологическими особенностями стиля потребления материальных благ лицами с низким экономическим статусом. Описаны основные этапы проведения коррекции негативного проявления социально-психологическими особенностями стиля потребления материальных благ лицами с низким экономическим статусом и презентованы ее результаты

Ключевые слова: Стиль потребления материальных благ, локус контроля, мотивация аффилиации, психологическое тяготение бедности, экономический статус, мотивация достижения успеха, рефлексивность.

O. Ovchar

POSSIBILITIES OF THE CORRECTION OF NEGATIVE DISPLAY OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF CONSUMER STYLE OF PERSONS WITH LOW ECONOMIC STATUS

In the article a set of social and psychological characteristics of style consumption of goods by persons with low economic status which connected is analyzed. It is connected with associated with high motivation to succeed; with excessive externality; lack of reflective capacity; fear of rejection and / or excessive desire for acceptance; with the peculiarities of value sphere for which statistically significant differences between those with high and low economic status were observed. The task of correction stage of investigation was defined which was to establish the likelihood of reducing the negative effects of social and psychological characteristics of style consumption of goods. The directions of correction were shown and the program of correcting the negative effects of social and psychological characteristics of style consumption of materials goods was presented. Main stages of conducting the correcting the negative effects of social and psychological characteristics of style consumption of materials goods are described and their results are given.

Key words: *Consumption style of material goods, locus of control, motivation of affiliation, psychological gravity to poverty, economical status, motivation to achievement of success, reflexivity*

Надійшла до редакції 22.05.2016 р.